

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات ۴۰۴ - ۳۶۷

نسبت سنجی کرامت انسانی و کار اجباری زندانی با محوریت حقوق موضوعه

علیرضا عباسی^۱

بیت الله دیوسالار^۲

پرویز زکاییان^۳

چکیده

زندانیان از جمله گروه‌های در معرض خطر نقض حقوق بشری در سطح جامعه بین‌المللی هستند که به لحاظ شرایطی که در آن به سر می‌برند، امکان نادیده گرفتن آن‌ها و تعرض به حقوق و آزادی‌های اساسی‌شان بیش از دیگر گروه‌های انسانی بوده و غالباً شرایط منصفانه‌ای برای احقاق حقوق آن‌ها وجود ندارد و به طور خاص تحت انواع و اقسام رفتارهای غیر انسانی، تحقیرآمیز، ظالمانه و حتی گاهی شکنجه قرار می‌گیرند. از این رو، ضرورت حمایت بیشتر و مؤثرتر از آنها، تدوین و تصویب مقررات ویژه‌ای را ایجاب می‌نمود. ماده ۱ اصول اساسی رفتار با زندانیان ماده، مهم‌ترین اصل اساسی در رفتار با تمامی انسان‌ها، به ویژه زندانیان را مطرح نموده است: «باید با تمامی زندانیان با احترام به «کرامت ذاتی» و ارزش آن‌ها به عنوان افراد انسانی، رفتار گردد». هم‌چنین لازم است در تعامل با زندانیان، به کرامت و حیثیت آنان توجه شود گرچه حفظ کرامت انسانی در بهره‌گیری و اشتغال زندانیان نباید مجازاتی که قانونگذار برای هر زندانی تعیین کرده را تحت الشعاع خود درآورد.

واژگان کلیدی

نسبت سنجی، کرامت انسانی، کار اجباری، حقوق موضوعه، زندانی، حقوق موضوعه.

۱. دانشجوی دکتری گروه فقه مبانی حقوق اسلامی واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران.

Email: alirezaabasi396@yhoo.com

۲. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: beitdivsalar@gmail.com

۳. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی واحد چالوس؛ دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران.

Email: Pzokaiyan59@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۲۵ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۷/۱۸

طرح مسأله

یکی از چالشی‌ترین مباحث امروز حقوق موضوعه در نظام‌های حقوقی در عصر معاصر در امور زندانها و جواز اشتغال اجباری زندانیان است. زیرا زندان یک واقعیت اجتناب‌ناپذیر و مقوله‌ای که از بدو پیدایش بشر وجود داشته و دارد عمری به درازی عمر بشر دارد، علی‌رغم اینکه بسیاری از صاحب‌نظران و اندیشمندان حقوقی و جامعه‌شناسی و دولتمردان سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی آسیب‌زا بودن محیط زندان و بیکاری جامعه زندانیان، سربار بودن خانواده آنان برای حکومت‌ها و محروم شدن جامعه از خدمات زندانیان دارای مهارت و تخصص و هزینه‌های هنگفت نگهداری و امنیت آنان برای جامعه اعتقاد دارند و با توجه به اینکه در لابلای قوانین عادی و قوانین خاص حتی قوانین بین‌المللی و نظرات جمهور فقها و نظر تعدادی از علمای حقوق و غیره ظرفیت‌های قانونی زیادی وجود دارد که بتواند قوانین مدون و جامع و قابل اجرا در جهت حل این معضل بزرگ تدوین و تصویب نماید و از تبدیل شدن این معضل به یک تهدید برای جوامع بشری جلوگیری نماید که این عمل می‌تواند در صورت تحقق یعنی اشتغال به کار زندانیان در گردش مناسبات اقتصادی سهم بسزایی داشته که قطعاً درآمد حاصل موجب تامین نیازهای زندانی و کمک هزینه‌های خانواده‌اش و دولت‌ها را در تامین هزینه سنگین اداره زندان یاری کند. هنوز اقدام عاجلی در اجتماع افراد و مقامات مذکور در اجرا نمودن اشتغال تکلیفی به دست نیامده در حالی که در تعزیری بودن مجازات زندان در بین علمای حقوق و قانون‌گذاران و سیاستمداران و نظارت‌کنندگان و فرهیختگان جامعه اختلافی وجود ندارد و جملگی قائل به اختیارات حاکم حکومت اسلامی در تعیین و نحوه اجرای مجازات حبس تعزیری هستند.

زندانیان از جمله گروه‌های در معرض خطر نقض حقوق بشری در سطح جامعه بین‌المللی هستند که به لحاظ شرایطی که در آن به سر می‌برند، امکان نادیده گرفتن آن‌ها و تعرض به حقوق و آزادی‌های اساسی‌شان بیش از دیگر گروه‌های انسانی بوده و غالباً شرایط منصفانه‌ای برای احقاق حقوق آن‌ها وجود ندارد و به طور خاص تحت انواع و

اقسام رفتارهای غیر انسانی، تحقیرآمیز، ظالمانه و حتی گاهی شکنجه قرار می‌گیرند. از این رو، ضرورت حمایت بیشتر و مؤثرتر از آنها، تدوین و تصویب مقررات ویژه‌ای را ایجاد می‌نمود. به همین جهت سازمان ملل متحد در ضمن تلاش‌های مداوم و طولانی برای انسانی نمودن عدالت جزایی و حمایت از حقوق بشر، به طور خاص به مساله زندانیان و شیوه‌های مختلف حمایتی از آنان جهت رعایت حقوق انسانی و تضمین آزادی‌های اساسی آنها نیز در قالب تدوین اسناد و قطع‌نامه‌های متعددی همت گمارده است. از جمله این تلاش‌ها می‌توان به تصویب اعلامیه «اصول اساسی رفتار با زندانیان» اشاره نمود که در چهاردهم دسامبر ۱۹۹۰ طی قطع‌نامه شماره ۴۵/۱۱۱ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است.^۱

همچنین کرامت طلبی به شکل ذاتی و طبیعی در وجود انسان است و حفظ کرامت بشری مبنای اصلی وضع حقوق و قوانین و در چارچوب اعلامیه جهانی حقوق بشر قرار دارد و مطالبه اصلی هر انسانی بشمار می‌رود. لذا نقض کرامت انسانی و مصادیق ارزشی آن مانند: آزادی خواهی، عدالت محوری، عقلانیت، امنیت، حق مالکیت، تحول‌گرایی و شاکر بودن می‌تواند دارای تاثیرات فراوانی در شکل‌گیری جنبش‌های انسانی باشد.

طبق اعلامیه اصول اساسی رفتار با زندانیان ماده یک اعلامیه، مهم‌ترین اصل اساسی در رفتار با تمامی انسان‌ها، به ویژه زندانیان را مطرح نموده است: «باید با تمامی زندانیان با احترام به «کرامت ذاتی»^۲ و ارزش آنها به عنوان افراد انسانی، رفتار گردد». طبق ماده دوم، نیز رعایت یکی دیگر از بنیادی‌ترین اصول حقوق بشری در رفتار با تمامی انسان‌ها که همان «اصل عدم تبعیض»^۳ است را در مواجهه و رفتار با زندانیان خاطر نشان نموده است: «هیچ‌گونه تبعیضی بر اساس نژاد، رنگ، جنس، زبان، مذهب، عقاید سیاسی و غیره، ریشه‌های ملی و اجتماعی، اموال، تولد و دیگر وضعیت‌ها وجود نخواهد داشت.»

---

1. Basic Principles for the Treatment of Prisoners Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 111/45 of 14 December 1990.

2. Inherent Dignity

3. Non – Discrimination

بنابر نظر حقوقدانان همان گونه که در ماده ۳۰ ق.م.ا مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ قانونگذار آمده چنانچه محکوم دارای جواز کار یا پروانه اشتغال باشد با رعایت ماده ۳۰ ق.م.ا جواز کار یا پروانه اشتغال وی از طریق مراجع مربوطه و یا اعلام قاضی اجرای احکام لغو می گردد در صورتی که محکوم اشتغال نداشته باشد قاضی اجرای احکام به وی ابلاغ می کند از اشتغال به شغل یا حرفه یا کاری که به موجب حکم دادگاه منع گردیده خودداری کند و همچنین تکلیفی نمودن بعضی از مشاغل برای زندانیان نیمه آزادی یا تحت نظارت الکترونیکی و یا جایگزین حبس می تواند ظرفیت و مجوز قاضی باشد که همانطوری قاضی میتواند شخص را منع از کار نموده و یا کار معینی را تکلیف نماید (در واقع واژه اجبار از کار وی جلوگیری می نماید) بر این اساس و یا قاعداً بتواند شخص زندانی را به کار مجبور سازند. زندان در طول تاریخ بشر خود بیانگر و یادآور واژه اجبار است و همواره به عنوان یک مجازات مورد استفاده قرار گرفته و هیچ کس به اختیار خویش به زندان نیامده بلکه به اجبار قوانین و دستور حاکمان بوده و نمی توان به بهانه اجرای مجازات بخش عمده ای از جامعه را بیکار نمود یا بخشی را از خدمات آنان محروم ساخت و طبیعتاً قوانین به منافع جمع توجه دارد و موضوعی به نام درجات اجبار ناشی از قانون تعیین نموده است. تحقیقات و تجربه و نظر اندیشمندان حقوقی و جرم شناسی که در آن اجماع دارند کار چه به اختیار و چه به اجبار جنبه کاملاً اصلاحی و تربیتی دارد و اصلاح و تربیت مجرمین از عمده وظایف حاکم حکومت اسلامی در قوانین مدول و اساسی کشور از وظایف قوه قضاییه کشور است. همچنین در پژوهش حاضر موضوع بررسی کرامت انسانی با کار اجباری زندانی نسبت سنجی می گردد.

سابقه پژوهش نوآوری

دیرباز در لابلای مباحث و قوانین داخلی کشورها و حتی در سطح بین المللی و خاص در قوانین مجازات اسلامی در خصوص جواز اجباری اشتغال زندانیان به چشم می خورد اما تاکنون هیچ نویسنده و پژوهشگری ای با نگاشتن مقاله یا کتبی مشغول به واکاوی این مسئله (کار اجباری زندانیان) پرداخته و به دنبال آن قانون جامع مدون به صورت مستقل و متمرکز مورد تدوین و تصویب قرار نگرفته محققین را بر آن داشت تا در

این پژوهش مجموعه نظرات صاحب نظران و تجربه حقوقی خود را جمع آوری و ارائه کنند که شاید کمک موثری نموده و در نوع خود تازه و نو باشد. همچنین نسبت سنجی بحث کرامت انسانی که جز حقوق بنیادین انسانی می باشد با کار اجباری زندان در پژوهش های پیشین مغفول مانده که پژوهش حاضر در صدد بررسی آن است.

روش تحقیق

این تحقیق با روش توصیفی و تحلیلی با مراجعه به منابع و اسناد کتابخانه ای و گردآوری اطلاعات اقدام به تهیه مطالب مرتبط با موضوع نموده است و سپس با دسته بندی به تبیین و تحلیل آنها به نتیجه گیری از مباحث مطروحه پرداخت داشت.

یافته ها

امروز کار کردن زندانی یک کیفر مکمل محسوب نمی شود. مجازات مضاعف به نظر نمی رسد و بعضی از کشورها در طیف وسیعی از نیروی کار زندانیان استفاده می کنند مثال در سیستم حقوق کیفری و قوانین کشورهای سوئیس و هلند و فرانسه کار زندانی به عنوان تکلیف مورد تاکید قرار گرفته زیرا کار را موجب برقراری نظم و امنیت زندان و بازپروری و اصلاح و تربیت می دانند و در حال حاضر در کشور ایران کار برای زندانیان تلفیقی از حق و تکلیف است.

مفهوم شناسی

زندانی: در قانون به افرادی که در زندان به عنوان یک مجازات قانونی که به صورت حکم از سوی دادگاه صادر شده است، که به دلیل ارتکاب جرم بکار می روند، از نظر فیزیکی محدود و توقیف و معمولاً از آزادی های شخصی محروم می شوند، زندانی گفته می شود. در قانون ایران عفو و مرخصی ها به زندانی هایی تعلق می گیرد که مجدداً به کارهای خلاف روی نمی آورند و می توانند از مرخصی خود استفاده کنند

کار اجباری: کار اجباری اصطلاحی عمومی برای گونه های بیگاری است که زندانیان در برخی کشورها در هنگام سپری ساختن مدت حبس، مجبور به انجام آن هستند. درجه سختی کاری اجباری، بسته به نوع کار متفاوت است. معمولاً از زندانیان سیاسی،

زندانی مذهبی، اسیران جنگی یا موارد دیگر در اردوگاه کار اجباری، مزرعه زندان و مستعمره‌ها سوءاستفاده می‌شود. همچنین کاری که بنا بر علایق فردی نباشد و فرد تحت اجبار خارجی (نیاز به پول، وجهه اجتماعی و...) آن را انتخاب کند هم در ردیف کار اجباری در تعریف جامعه‌شناسی کار قرار می‌گیرد. در این نوع کار؛ مشارکین هدفی مشترک ندارند یا هدف مورد نظر آنان آرمان ایشان نیست؛ اما به ظاهر و جهت ترس از تنبیه بران تن در می‌دهند. (فرهادی از این کار به عنوان نوعی از همکاری نام برده است.

حقوق موضوعه: حقوق موضوعه اصطلاحی است در فلسفه حقوق و به قوانینی گفته می‌شود که با تصمیم انسان‌ها در یک جامعه، و نه لزوماً مبتنی بر اخلاقیات، شریعت (قوانین مبتنی بر مذهب) یا قوانین طبیعی وضع می‌شود. به عبارتی، مجموع قوانین و مقرراتی که در یک زمان و مکان واحد حاکم بر روابط اجتماعی افراد می‌باشد؛ به صورتی که دولت به عنوان قوه برتر، واضح، متضمن و مجری این قواعد است. این اصطلاح به صورت معمول در مقابل حقوق طبیعی به کار می‌رود. چنین نگرشی حقوق را ناشی از اراده حاکم یا قدرت می‌داند و چنان که از عنوان آن برمی‌آید، قانون باید وضع شده و اثبات‌پذیر باشد؛ یعنی قانون بایستی در جایی محقق شود تا بتوان آن را قانون نامید. این نگرش در برابر حقوق طبیعی قرار می‌گیرد و نمی‌پذیرد که اخلاق یا طبیعت بشر توان ایجاد قانون را برای جامعه انسانی داشته باشد.

اشتغال به معنای به کاری و یا فعلی و عملی پرداختن و مشغول شدن و به کاری سرگرم بودن است. و در آیین نامه زندان‌ها به معنای پر کردن اوقات فراغت زندانیان و به شغل و حرفه ای که به کمک آن بتوانند در آمد حلال داشته باشند، به طوری که از محل عواید آن کار بخشی از هزینه خود و خانواده خود و زندان نیز بهرمنند شود.

کرامت انسانی: کرامت انسانی، به معنی حرمت انسان است که در همه انسان‌ها وجود دارد. کانت، فیلسوف آلمانی، در نظریه خود به نام «خودمختاری اخلاقی» معتقد است کرامت انسانی، آن نوع حرمت و ارزشی است که کلیه افراد به لحاظ استقلال ذاتی و توانایی اخلاقی که دارند، به صورت یکسان از آن برخوردارند. کرامت در لغت به معنای بزرگواری، بزرگی کردن، سخاوت، شرافت و دوری از پستی و فرومایگی آمده‌است. ایت

الله جوادی املی از مفسران بزرگ شیعی برای باور است که واژه کرامت از واژه های پربرکت عربی است که معادل فارسی ندارد و در فارسی باید چند کلمه با هم جمع و کنار هم گذاشته شود تا گویای معنای کرامت باشد. وی هم چنان تاکید دارد که کریم غیر از کبیر و عظیم است و کریم معنایی دارد که شاید در فارسی معادل بسیط نداشته باشد. درباره کرامت انسانی، با وجود اهمیت آن در قوانین و کنوانسیون های بین المللی، در هیچیک از این قوانین تعریفی ارائه نشده است.^۱

مفهوم لغوی و اصطلاحی حقوق کار

دو نوع کار وجود دارد؛ کار اصلی که انسان برای انگیزه شخصی و برای خودش و کارکرد انجام می دهد که در نتیجه دستور دیگری انجام می شود. قانون کار در مورد نوع دوم و به معنای: مجموعه بایدها و نبایدهایی است که بر روابط کار بین کارفرما و کارگر و بین آنها و اشخاص ثالث حاکم است. در تعریفی دیگر: قانون کار بر کلیه روابط حقوقی ناشی از انجام کار برای دیگری در هر موردی که انجام کار همراه با اطاعت از کارفرما باشد حاکم است^۲ حقوقدان دیگری بیان کرده است: «قانون کار به بررسی، تحلیل و ارزیابی قواعد فطری و فقهی حاکم بر روابط کار می پردازد و هدف آن تأمین امنیت، عدالت و نظم اجتماعی است»^۳

قانون کار امروزی مبتنی بر سه محور روابط فردی و جمعی و ملاحظات مختلف دولت در مسائل و روابط کار است، تا جایی که می توان آن را تحت عناوین حقوق فردی، حقوق جمعی و قانون کار دولتی در یک قانون بررسی کرد. سبک حقوقی ترکیبی این رشته حقوق به دلیل اینکه ریشه در روابط خصوصی افراد دارد، جزء حقوق خصوصی است، زیرا کنترل دولت بر بسیاری از مفاهیم آن جزء حقوق عمومی است و در نهایت به این دلیل که میدان وسیعی برای مقابله جمعی و مؤثر وجود دارد. کارگران و کارفرمایان

1. <https://fa.wikishia.net>

۲. عراقی، جلد ۱، ۱۳۸۸، ۵۹.

۳. هاشمی، ۱۳۷۰، ۱۷ و ۱۳.

قانون کار نامیده می‌شود، اما به هر حال با توجه به اینکه دولت مرکز اصلی ابتکار در قانون گذاری و سیاست گذاری و در مقام ناظر بر روابط مختلف کار و مسئول حفظ نظم عمومی است، قانون کار با قانون کار سازگارتر به نظر می‌رسد^۱

با توجه به اینکه اکنون با حمایت گسترده دولت از کارگزاران قانون کار به بخشی از حقوق عمومی تبدیل شده است، اصول اصلی عبارتند از: اجرای مقررات کار، مربوط به نظم عمومی و منافع عمومی، حمایت از کارگزاران و تضمین حقوق اساسی کارگران و ضمانت اجرای شدید حقوقی و کیفری را فراهم کند.

ویژگی‌های قوانین مربوط به کار

قوانین مربوط به کار باید دارای ویژگی‌های خاص دیگری نیز باشد، به طوری که اساساً رضایت طرفین معامله به قانون غیرممکن است. قوانین مربوط به کار به قدری با نظام اجتماعی به طور کلی مرتبط است که عمل خلاف آنها به معنای مخالفت با نظم اجتماعی است. در این قوانین باید به حقوق اساسی کارگران پرداخته شود. بر این اساس، ویژگی‌های قوانین مربوط به کار را می‌توان در سه بخش اساسی دسته بندی کرد. در این بخش هر یک از بخش‌ها به اختصار توضیح داده شده است:

۱- قوانین و مقررات معتبر.

۲- مرتبط بودن با نظم عمومی.

۳- رعایت حقوق اساسی کارگران.

۴. تضمین عملکرد دقیق.

الف: اعتبار قوانین و مقررات

طبیعتاً قوانین، به منافع جمع توجه نموده و قوه حاکمه موضوعی به نام «درجات اجبار ناشی از قانون» تضمین نموده است.^۲

گفته می‌شود این قوانین ممکن است مکمل یا الزامی باشند. اما این تقسیم بندی به این

۱. هاشمی، ۱۳۷۰، ۱۳۲.

۲. کاتوزیان، ۱۳۸۶، ۱۱۸.

معنا نیست که افراد در اجرای قوانین تکمیلی کاملاً آزادند. بلکه مبنای این تقسیم بندی را باید در میزان اجبار ناشی از قانون جستجو کرد. گاهی جهات و اصول قانون آنقدر برای قانونگذار مهم است که اجازه نمی دهد افراد به گونه ای دیگر توافق کنند. بنابراین، توافق افراد برای اجتناب از این قوانین، تأثیری ندارد. اما مقصود قانونگذار همیشه وضع قواعد تخلف ناپذیر نیست و گاه می خواهد اراده مفروض طرفین عقد را بیان کند یا ترتیبی را که مفید می داند نشان دهد. در این موارد نیز قانون لازم الاجرا است که نتیجه آن این است که طرفین قرارداد به نحو دیگری توافق نکرده اند. به عنوان مثال، طرفین می توانند بر سقوط همه یا برخی از گزینه‌ها در قیامت شرط بندی کنند.^۱ بر خاسته از دسته دوم است، مشروط بر اینکه از قبل بر آن توافق نشده باشد.^۲

از آنجایی که قانونگذار نگاه ویژه و حمایتی به حقوق رابطه کارگری و کارفرمایی با طرف ضعیف دارد و می خواهد در این رابطه تعدیل‌های نابرابر انجام دهد، این رابطه را به عهده طرفین گذاشته است که خودشان عمل کنند. هر چه می خواهند ببندند و در واقع قوانین به گونه‌ای است که می توانند در غیر این صورت توافق کنند. در صورتی که آیین نامه کار، دارای چنین ویژگی است. در واقع نقض غرض است و علیرغم اینکه پرونده‌هایی برای حمایت از کارگر تشکیل می شود، در عمل با این موارد به گونه‌ای برخورد می شود که این موارد حمایتی بی اثر بوده و طرفین می توانند در مقابل آن توافق کنند. از این رو، اکثر مقررات کار باید معتبر باشند. به عبارت دیگر جزء قانون است تا طرفین نتوانند اصولاً مصالحه کنند.

ب: ارتباط با نظم عمومی

همانطور که در بالا ذکر شد، قوانین به دو دسته تقسیم می شوند: دستوری و مکمل. تمایز بین این دو دسته بسیار مهم است. زیرا می تواند بر صحت معاملات تأثیر بگذارد. به این معنا که اگر قانونی باشد و خلاف آن عملی شود، عمل باطل است، ضمن اینکه می تواند ضمانت اجرای کیفری را نیز داشته باشد، اما اگر قانون مکمل باشد، در صورت

۱. کاتوزیان، ۱۳۸۶، ۱۱۹-۱۱۸؛ عراقی، ۱۳۷۷، ۱۲

۲. کاتوزیان، ۱۳۸۶، ۱۱۹؛ عراقی، ۱۳۷۷، ص ۱۲

توافق طرفین، عمل خلاف آن باطل است. با این حال، به طور کلی تشخیص این موارد دشوار است. یا به صراحت در قانون قید شود که این قانون و مواد آن جنبه حجیت دارد و یا اینکه با توجه به عواملی که ممکن است سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی باشد، قاضی باید در مورد آن تصمیم بگیرد و آن را امری بداند. قانون و در واقع اراده به قانونگذار در این زمینه دست می‌یابد. بنابراین، «چون این عوامل همواره در حال تغییر هستند، نمی‌توان معیار روشن و بدون ابهام برای آنها قائل شد»^۱.

اساساً در گذشته حاکمیت اراده طرفین در قراردادهای اهمیت بیشتری داشت، اما امروزه با دخالت دولت‌ها در امور جاری مردم، جنبه استبدادی آن تقویت شده و شاید به صراحت به این موضوع اشاره شود. در برخی از قوانین به عنوان مثال ماده ۸ قانون کار و همچنین در ماده ۱۴۰ قانون کار اعتبار قانونی و لازم‌الاجرا بودن قراردادهای دسته‌جمعی کار در صورتی ارزشمند است که مزایای آن کمتر از میزان مقرر در قانون کار باشد. یا با قوانین و مقررات جاری کشور و تصمیمات و مصوبات قانونی دولت کمتر باشد. مغایرتی ندارد و این عدم مغایرت باید به تایید وزارت کار و امور اجتماعی برسد.

قاعده کلی این است که وقتی قانون به نظم عمومی مربوط می‌شود یک چیز است و اگر هدف قانون فقط حفظ منافع خصوصی افراد باشد مکمل آن است. در تعریف نظم عمومی نیز آمده است که قوانین مرتبط با نظم عمومی، قوانینی هستند که برای حفظ منافع عمومی ضروری هستند و نظمی را که برای انجام صحیح امور اداری، سیاسی، اقتصادی یا خانوادگی ضروری است، نقض می‌کنند.^۲ قوانین نظم عمومی ممکن است جنبه سیاسی یا اقتصادی و مانند آن داشته باشد، اما از نظر حمایت از کارگران، این قوانین جزء نظم اجتماعی عمومی است.^۳ با توجه به مطالب فوق و رسالت قانون کار و همچنین مواد ۸ و ۱۴۰ قانون کار می‌توان نتیجه گرفت که مقررات کار مربوط به نظم اجتماعی عمومی است و بنابراین قابل چشم‌پوشی یا نقض نمی‌باشد. در غیر این صورت، در معرض خطر است.

۱. کاتوزیان، ۱۳۸۶، ۱۲۰.

۲. کاتوزیان، ۱۳۸۶، ۱۲۱-۱۲۰.

۳. موسوی، ۱۳۷۹، ۱۶.

تعریف کار در حقوق موضوعه ایران

نظر نگارنده بر این است که کار در حقوق موضوعه بیشتر با دید قراردادی نگریسته می‌شود. بدین نحو که در حقوق هر گونه کار یا اشتغال یا شغلی مشخص یک قرارداد است که در زمانی خاص و برای انجام کار یا کارهایی خاص بین کننده‌ی کار و خواهان کار بسته می‌شود. به طور کلی به نظر می‌رسد هر گونه کاری که برای آن مزدی پرداخت می‌شود نوعی قرارداد است. اما گذشته از این، کار خود دارای حقوقی است که جنبه‌های اجتماعی آن را نیز در بر می‌گیرد.^۱

اهداف کار کردن

چه چیزی است که انسان را به تلاش و حرکت ترغیب می‌کند؟ هدف از کار چیست و انسان که دنبال کار می‌رود در عوض زحمتی که می‌کشد چه چیزی را می‌خواهد کسب کند؟ هدفهای زیادی را می‌توان برای کار کردن مطرح نمود. بعضی از افراد کار را برای کسب درآمد انجام می‌دهند و باید گفت درآمد خود هدف نمی‌باشد بلکه وسیله‌ای است برای رسیدن به اهداف دیگر، و درآمد و جمع نمودن اموال فقط افراد مال دوست را خوشحال می‌کند.

اهداف مادی و معنوی زیادی در وجود درآمد مستتر می‌باشد. کار کردن بالنفسه اهمیت دارد و بیکاری ناپسند و زشت است، لذا حتی اگر هدف دیگری بر کار کردن مترتب نباشد، نباید کار رها شود. تنها انگیزه مادی نیست که فرد مسلمان را به کار وادار می‌کند، بلکه اهداف معنوی، فردی و اجتماعی زیادی مدنظر می‌باشد و آنچه برای عامل کمال مهم است اطاعت از فرمان خدا و کسب رضایت او می‌باشد و کلیه اهداف دیگر تحت این هدف مهم قرار می‌گیرند. انسان با ایمان چه بسا برای پیروی از امر خدا شغل‌های پردرآمد را رها کرده و به شغل کم درآمد و حتی کار بدون درآمد مشغول شود.

اهدافی که برای کار کردن می‌توان گفت:

أ. کار برای تامین معاش خانواده؛

- ب. کار برای توسعه و گشایش در زندگی خود و خانواده؛
- ت. کار برای نیازمند نشدن به دیگران؛
- ث. کار برای افزایش ثروت، جهت استفاده مشروع از آن؛
- ج. کار برای دستگیری از نیازمندان و خدمت به دیگران؛
- ح. کار برای اطاعت از فرمان خدا که دستور به انجام کار برای تامین معاش داده است.

در دیدگاه مادی هدف از کار فقط درآمد است که جهت برآورد امور زندگی است. اما آنچه در اسلام هدف است، اطاعت خداست که تامین امور زندگی یکی از طاعات پسندیده خدا می‌باشد. خداوند در قرآن می‌فرماید: «و اوست خداوندی که شما را از زمین آفریده، سپس شما را به آبادانی آن مشغول کرد».^۱

پس می‌توان گفت که حتی اگر انسان نیازی به درآمد نداشته باشد برای آبادانی زمین به نیت برآوردن عبادت خدا باید کار و تلاش نماید.

اهداف کار در حقوق موضوعه

اهداف کار در حقوق موضوعه به خوبی قابل تشخیص است. بدین صورت که برای کار حقوقی تبیین گشته است که ما در راستای حقوق کار و رابطه‌ی بین کارگرد و کارفرما مطالعه می‌کنیم. در چنین شرایطی تبیین اهداف کار در حقوق کار است که مشخص می‌شود. از آنجایی که کار در حقوق موضوعه **عمدتاً** دارای اهداف قراردادی است^۲ در قرارداد بین کارگر و کارفرما نیز تبیین می‌گردد.

پیشینه کار زندانی در حقوق ایران

اشاره صریح به کار اجباری در قانون راجع به وادار نمودن محبوسین غیر سیاسی بکار مصوب ۱۲ اسفند ۱۳۱۴ وجود دارد که دو مواد آن به شرح ذیل چنین مقرر گشته بود:

ماده اول - اشخاصی که در نتیجه ارتکاب جرائم عادی (غیر سیاسی) محکوم بحبس

۱. هود(۱۱)آیه ۶۱

۲. ابراهیمی هریسی، ۱۳۹۹

شده یا بشوند و لااقل یک ثلث از مدت حبس درباره آنان اجرا شده ممکن است نسبت به بقیه مدت حبس در مؤسسات فلاحتی یا صنعتی و ادار بکار و تحت حفاظت قرار داده شوند بشرایط ذیل:

بند اول - رضایت محبوس جز در مورد محکومین به حبس با کار اجباری که در مورد آنها رضایت شرط نیست.

بند دوم - در صورتیکه محبوس خطرناک بجامعه یعنی جرم بالطبع یا بالحرفه یا بالعاده تشخیص نشود.

ماده دوم - در صورتی که محبوس بعد از انتقال بمؤسسات صنعتی یا فلاحتی مرتکب جنحه یا جنایتی بشود بمحبس اعاده و علاوه بر مجازات جرمی که جدیداً مرتکب شده بقیه مدت مجازات جرم سابق از تاریخی که مرتکب جرم جدید شده درباره او اجرا میشود.

-ماده سوم - ترتیب رسیدگی بحال محبوس از جهت احراز شرائط مذکوره در ماده اول نسبت بمحکومین محاکم عدلیه با هیئتی خواهد بود که اعضاء آنرا وزارت عدلیه و اداره کل شهربانی و نسبت بمحکومین محاکم نظامی با هیئتی خواهد بود که اعضاء آنرا وزارت جنگ و اداره کل شهربانی معین مینمایند.

ماده چهارم - در مؤسساتی که محبوس مشغول کار می شود باید مؤسسه اجرت عمل محبوس را مثل سایر افراد بدهد که صرف معیشت خود و کسانیکه تکفل معاش آنها بر عهده محبوس است بشود و در صورتی که اجرت او زائد بر معیشت خود و کسانش باشد زائد برای محبوس در صندوق مؤسسه ضبط میشود که در موقع استخلاص باو مسترد شود.

-ترتیب حفظ و مراقبت محبوسین بعد از انتقال بمؤسسات صنعتی و فلاحتی مطابق نظامنامه خواهد بود که وزارت جنگ [جنگ] و وزارت عدلیه و اداره کل شهربانی معین مینمایند.

ماده ششم - مخارج انتقال محبوس به مؤسسات مذکوره در صورت دارائی با خود محبوس است و در صورتی که از خود دارائی نداشته باشد بعهده دولت است.

چون بموجب قانون ۷ دی ماه ۱۳۱۴ وزیر عدلیه مجاز است لوایح قانونی را که بمجلس شورای ملی پیشنهاد می نماید پس از تصویب کمیسیون قوانین عدلیه بموقع اجراء

گذارده و پس از آزمایش آنها در عمل نواقصی را که در ضمن جریان ممکن است معلوم شود رفع و قوانین مزبوره را تکمیل نموده ثانياً برای تصویب به مجلس شورای ملی پیشنهاد نماید. علیهذا) قانون راجع بوادار نمودن محبوسین غیر سیاسی بکار) مشتمل بر شش ماده که در تاریخ ۱۲ اسفند ماه ۳۱۴ بتصویب کمیسیون [کمیسیون] قوانین عدلیه رسیده قابل اجراء است.

قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴ خورشیدی، مجازات سالب آزادی را به طور گسترده وارد حقوق ایران کرد. به رغم جایگاه مهم کیفر سالب آزادی در این قانون، مقررات جامع و شایسته‌ای که نحوه اعمال آن را تعریف کند، تنظیم و تصویب نشد. این مهم بیش از نیم سده‌ی بعد، با الهام از قواعد و مقررات حداقل سازمان ملل متحد راجع به نحوه رفتار با زندانیان (۱۹۵۵ م) در قالب «آیین‌نامه زندان‌ها و موسسات صنعتی و کشاورزی وابسته به آنها» مصوب ۱۳۵۴/۴/۱۹ وزیر دادگستری و وزیر کشور در ۳۰۱ ماده جامعه عمل به خود پوشید.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، قوه قضائیه، متولی جدید زندان‌ها با الهام از آیین‌نامه ۱۳۵۴، «آیین‌نامه امور زندان‌ها و اقدامات تامینی و تربیتی کشور» را در ۱۳۶۱/۲/۷ با ۲۶۹ ماده و ۶۵ تبصره به تصویب شورای عالی قضایی رسانید اما این آیین‌نامه در چهار نوبت اصلاح شد:

۱. آیین‌نامه و مقررات زندان‌ها مصوب ۱۳۶۸/۳/۲۹ دیوان عالی کشور در ۱۸۰ ماده و ۴۴ تبصره؛

۲. آیین‌نامه قانونی و مقررات اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تامینی و تربیتی کشور مصوب ۱۳۷۲/۱/۱۷ رئیس قوه قضائیه در ۲۵۴ ماده و ۹۶ تبصره؛

۳. آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تامینی کشور مصوب ۱۳۸۰/۴/۲۶ رئیس قوه قضائیه در ۲۳۲ ماده و ۸۴ تبصره؛

۴. آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تامینی کشور مصوب ۱۳۸۴/۹/۲۰ رئیس قوه قضائیه در ۲۴۷ ماده و ۱۰۸ تبصره.

ایجاد کار در زندان برای محکومین به مجازات‌های سالب آزادی به صورت امروری،

نتیجه مستقیم تحول افکار در باب فلسفه‌ی مجازات و گرایش آن به سوی اصلاح و تربیت مجرمین بوده است. ماده ۱۳ آخرین آیین‌نامه (مصوب ۱۳۸۴) نیز، هدف از نگهداری محکومان در زندان، یعنی در حقیقت کیفر سالب آزادی را، حرفه‌آموزی، بازپروری و بازسازگاری آنان تعیین می‌کند.

در آیین‌نامه زندان‌ها مصوب ۸۴، فصل سوم از بخش دوم یعنی مواد ۱۲۲ تا ۱۳۵ به اشتغال و حرفه‌آموزی زندانیان اختصاص یافته است. البته قبل از این فصل در برخی مواد دیگر مثل تبصره ماده ۶۸ به کار زندانی اشاره شده است.

در تبصره ماده ۶۸ آمده است: « اشتغال به کار کلیه محکومان در صورت عدم ممنوعیت در حکم، با تصویب شورای طبقه‌بندی و در صورت نیاز پس از گذراندن یک دوره حرفه‌آموزی و آموزش، بلامانع است». این تبصره تناسبی با ماده ندارد زیرا ماده ناظر بر پیشنهاد عفو یا آزادی مشروط به منظور تشویق زندانی است و ارتباطی با کار زندانیان در کارگاه‌های خارج از زندان علاوه بر تصویب شورای طبقه‌بندی به موافقت مرجع قضایی نیز نیاز داشت که در مورد متهمین زندانی نکته مثبتی است چرا که ممکن است حضور متهم در خارج از زندان به نحوی از انحاء محل جریان تعقیب و محاکمه باشد و یا به ضرر خودش یا متضرر از جرم باشد اما در مورد زندانیان محکوم جای بحث دارد. ولی در آیین‌نامه ۱۳۸۴ چنین نکته‌ای دیده نمی‌شود.

به نظر می‌رسد با توجه به سیاق مواد موجود در بحث اشتغال زندانیان که جنبه اصلاحی و منافع مادی کار برای زندانی و خانواده‌اش را مدنظر قرار داده است و در مواد ۱۲۳ و ۱۲۴ لفظ « متهمان و محکومان داوطلب» را به کار برده است، کار حق زندانی می‌باشد.

همچنین مفاده ماده ۱۲۶ مبنی بر اعزام به اشتغال به کارهایی که مستلزم دیدن دوره‌های تعلیماتی و کسب مهارت و تخصص است، حاکی از این است که مسئله تربیت زندانی و آماده‌سازی او برای بازگشت به اجتماع مد نظر قرار گرفته و هدف این است تا زندانی به یک کارگر متخصص و ماهر تبدیل گردد و پس از خروج از زندان بتواند از آن تخصص یا مهارت به عنوان توشه‌ای برای یک زندگی شرافتمندانه استفاده کند.

تبصره یک ماده ۱۲۴ آیین‌نامه زندان‌ها مصوب ۱۳۸۴، اعزام محکومان و متهمان داوطلب کار به محیط‌های اشتغال داخل یا خارج از زندان را از اختیارات ذاتی روسای زندان‌ها و مراکز حرفه‌آموزی و اشتغال دانسته و حتی این امر را مستلزم اخذ تأمین ندانسته است. در عین حال شورای طبقه‌بندی یا مقامات قضایی صالح می‌توانند به منظور تضمین بازگشت چنین زندانیانی، وثیقه و یا تعهد مناسبی در قالب قراردادهای مدنی یا تأمین‌های مذکور در مقررات آیین دادرسی کیفری را از آنها یا اشخاص ثالث معرفی شده از سوی ایشان اخذ نمایند.

(تبصره ۲ ماده ۱۲۴ آیین‌نامه زندان‌ها مصوب ۱۳۸۴)

سازمان زندان‌ها می‌تواند در جهت ایجاد اشتغال برای محکومان داوطلب کار، علاوه بر امکانات سازمان از کمک‌های دولتی، دریافت وام، مشارکت بانک‌ها و تعاونی‌ها و یا بخش خصوصی، درآمدهای بنگاه تعاون و حرفه‌آموزی، جذب کمک‌های مردمی و موسسه‌های خیریه استفاده نماید و اعتبار لازم به منظور حرفه‌آموزی و اشتغال محکومان را تأمین و هزینه نماید.^۱

محکومان و متهمان داوطلب پس از آزمایش‌های لازم و تشخیص استعداد و ذوق و تخصص آنها، با کسب نظر شورای طبقه‌بندی در کارگاه‌های داخل زندان، مراکز حرفه‌آموزی و اشتغال یا موسسه‌های صنعتی کشاورزی و خدماتی خارج از زندان به کار گمارده می‌شوند.^۲

طبق ماده ۱۲۷ آیین‌نامه زندان‌ها مصوب ۸۴، به محکومان و متهمان اجازه داده می‌شود با موافقت رئیس زندان در ساعت‌های بیکاری و فراغت در آسایشگاه خود به کارهای دستی اشتغال داشته باشند. مواد اولیه این نوع کارها به طور انحصاری به وسیله فروشگاه مرکز یا زندان در اختیار آنها گذاشته می‌شود.^۳

هرگاه محکوم نتواند با سرمایه خود اقدام به تهیه مواد اولیه و لوازم مربوطه نماید، این

۱. مواد ۱۲۲ و ۱۲۳ آیین‌نامه زندان‌ها مصوب ۸۴.

۲. ماده ۱۲۴ آیین‌نامه زندان‌ها مصوب ۸۴.

۳. تبصره یک ماده ۱۲۷ آیین‌نامه زندان‌ها مصوب ۸۴.

مواد و لوازم به وسیله زندان یا انجمن حمایت از زندانیان تهیه و در اختیار وی گذارده خواهد شد، در این صورت پس از کسر هزینه تهیه لوازم اولیه یک چهارم از سود حاصله به عنوان سهم سرمایه برداشت و به حساب صندوق مرکز یا زندان یا انجمن حمایت از زندانیان واریز و بقیه به حساب محکوم منظور می‌گردد.

محکوم مجاز است کار دستی خود را پس از قیمت گذاری توسط زندان و با استفاده از نظر خیره به هر نحود که خود می‌داند به موسسه یا زندان یا به اشخاص دیگر واگذار یا به فروش برساند. در صورت فروش یا واگذاری به غیر، قیمت فروش نباید از قیمت تعیین شده توسط زندان کمتر باشد.^۱

کار در زندان در زمان استقرار مشروطیت

بعد از استقرار مشروطیت در ایران و تشکیل مجلس شورای ملی، قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ که با اقتباس از قانون جزای فرانسه توسط وزیر وقت دادگستری و با اجازه کمیسیون قضایی مجلس شورای ملی تدوین شده بود در ماده ۸ این قانون، قانونگذار ضمن تقسیم‌بندی اقسام مجازات‌ها، کیفرهای جنایی از درجه حبس مؤید و حبس موقت را توأم با اعمال شاقه پیش‌بینی کرده بود و بدین ترتیب اشتغال به کار محکومین به مجازات‌های جنایی به حبس مؤید و موقت، وجهه قانونی پیدا کرد، به علاوه متعاقباً در قانون محاکمات نظامی مصوب ۱۳۰۷ و همچنین در قانون دادرسی و کیفر ارتش، مصوب سال ۱۳۱۸ حبس با اعمال شاقه برای محکومین به مجازات‌های جنایی از درجه حبس دائم و موقت نیز پیش‌بینی شده بود.

طرز اجرای اشتغال به کار محکومین به مجازات‌های جنایی حبس دائم و موقت با اعمال شاقه به موجب آیین‌نامه مصوبه سال ۱۳۰۸ بدین شرح مشخص و معین شده است. بر اساس مندرجات این آیین‌نامه اعمال شاقه قانونگذار عبارت بود از به کار گماردن این محکومین به کارهای عملگی و کار در معادن سنگ، گچ و آهک، و راهسازی و امثال آن‌ها و به موجب مواد ۱۳ و ۱۴ قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ ماده یک آیین‌نامه آن،

---

۱. تبصره دو ماده ۱۲۷ آیین‌نامه زندان-ها مصوب ۸۴.

کارهایی که محکومین به اعمال شاقه به آن اشتغال می‌ورزند باید عام المنفعه باشد که از طرف دولت یا شهرداری انجام می‌شود.

بدین ترتیب کیفر اعمال شاقه نوعی کیفر و مشقت و رنج مکمل سلب آزادی بوده است که قانونگذار با الهام از قانون جزای فرانسه آن را در قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴ پیش بینی کرده بود.

خوشبختانه شواهد تاریخی نشان می‌دهد که رژیم کار با اعمال شاقه هرگز به مرحله اجرا در نیامده است و این به هر حال هدف قانونگذار از وضع کیفر حبس جنایی با اعمال شاقه به صورت اجباری در قانون، برای برخی از مجرمین موجب تشدید مجازات و باعث تحمیل رنج و شکنجه بر محکوم می‌شده است.

از طرف دیگر در قانون سال ۱۳۰۴ برای کسانی که محکوم به حبس تادیبی می‌شدند صورتی که برای تأمین معاش تمایل به انجام کار داشتند اشتغال به کار آن‌ها اختیاری بود و قسمتی از حاصل کار آن‌ها به نفع عائله اختصاص داده می‌شد.

قانون سال ۱۳۵۲ نحوه کار در زندان چنین شرح می‌دهد: محکومین به حبس‌های جنایی در جرائم غیرسیاسی در داخل یا خارج زندان به کار گمارده می‌شوند ولی به کار گماردن محکومین به حبس‌های جنحه‌ای موقوف به تقاضای آنان یا بستگی به نظر دادگاه داشته است که ضمن حکم به مجازات و یا به موجب تصمیم بعدی مورد توجه قرار گرفته است. در این دوره قانونگذار اشتغال به کار را علاوه بر نوعی اعمال شاقه به عنوان حقی برای زندانیان در نظر گرفته است.^۱

حقوق زندانیان در حوزه اشتغال به کار اجباری و غیر اجباری

کار اجباری امروزه در دیدگاه عامه تقبیح شده و کارفرمایان در برابر گماردن افراد به کار اجباری از سوی دولت و افکار عمومی وادار به پاسخگویی می‌شوند و حتی در قوانین امروز نیز برای جلوگیری از هر گونه کار اجباری تدابیری پیش بینی شده است. اما سوال

۱. علی نیا، عبدالعظیم (۱۳۹۱) چگونگی کار زندان و ماهیت حقوقی آن، نشریه اصلاح و تربیت، شماره

نگارنده در این بخش از پژوهش این است که آیا می‌توان طبق مصلحت‌اندیشی فرد را به کار اجباری گمارد؟ چنین مسئله‌ای نیاز به تفکر بیشتری دارد و به راحتی نمی‌توان این مسئله را یک بله یا نه ساده پاسخ گفت. اگر فرض کنیم یک فرد کار خطایی انجام داده و به دیگری آسیبی زده است (به طور آسیب‌جدی به یک کارگاه با سهل‌انگاری یا قصور و یا عمد یک کارگر به وجود آمده است) و حال برای جبران خطای خویش راضی به کار در آن بخش آسیب‌زده برای ترمیم نیست؛ آیا می‌توان چنین شخصی را اجبار به انجام کاری که نمی‌خواهد انجام دهد، نمود؟ اگر اجبار شود آیا نام این امر به کار اجباری تعبیر می‌شود؟ نگارنده خود اعتقاد دارد گاهی برای جبران امور و به وجود آوردن حالتی برای پشیمانی در فرد، وی را مجبور نمود. در اینجا می‌توانیم از واژه‌های وادار، اجبار، مجبور، باید و غیره استفاده نماییم. در واقع بر اساس بدیهیات امر هر کسی باید مسئول جبران خطاهای خویش باشد و این خطا اگر مربوط تضییع مال یا هزینه‌ای از فردی دیگر باشد، باید به تامین آن هزینه وادار شود. حال اگر به زندان نگاه کنیم، تمام افرادی که در آن محبوس هستند مرتکب خطایی شده‌اند؛ حال یا این خطا عمدی است و یا غیر عمدی. به هر صورت (خطا) خطاست. هر گونه خطایی نیز شامل هزینه‌ای است که باید در نظر گرفته شود. حال سوال بعدی این است که زندانیان در ضمن خطایی که انجام داده‌اند آیا حقوقی مبنی بر عدم اجبار آن‌ها نسبت به هر گونه شغلی را دارا می‌باشند یا خیر؟ بهتر است به این سوالات با رجوع به منابع پاسخ بگوییم.

تکالیف زندان در حوزه اشتغال به کار اجباری

در این مورد می‌توان به «آیین‌نامه کار زندانیان، با اولویت حرفه‌آموزی، موضوع بند ب ماده ۱۹۰ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» اشاره نمود که برخی از جهات اشتغال به کار زندانیان را مشخص نموده است. البته این ماده قانون به تنهایی نمی‌تواند جوانب کار زندانی و حقوق مربوط به آن و همچنین چگونگی حتمی بودن کار کردن زندانی برای تامین هزینه‌های زندان را توجیه نماید اما بخشی از خلاءها را پر می‌کند. چنانچه در مواد این قانون می‌خوانیم:

«ماده ۲- برنامه دوره‌های حرفه‌آموزی با توجه به نیازها و امکانات موجود و

قابلیت‌های استان و لحاظ علاقه‌مندی و ذوق زندانیان در هر استان تهیه و پس از تصویب معاونت خودکفایی، اشتغال و حرفه آموزی سازمان با همکاری سازمان آموزش فنی و حرفه ای کشور، سازمان صنایع دستی ایران و سایر وزارتخانه‌ها و سازمان‌های مربوط، به اجرا در خواهد آمد.

تبصره - سازمان به منظور تدریس در دوره‌های آموزش فنی و حرفه ای، حتی الامکان از مریان واجد شرایط معرفی شده از سوی دستگاه‌های اجرایی ذی ربط استفاده خواهد کرد.

ماده ۳- زندانیان داوطلب پس از انجام آزمایش‌های لازم و تشخیص استعداد و ذوق و تخصص آنها، حسب نظر شورای طبقه بندی زندانیان، متناسب با امکانات و ظرفیت‌های موجود جهت شرکت در دوره‌های حرفه آموزی و اشتغال به کار در کارگاه‌های تحت پوشش سازمان انتخاب می‌گردند.

ماده ۴- کلیه هزینه‌های برگزاری دوره‌های آموزشی، از قبیل تجهیزات و ابزار و مواد مصرفی مورد نیاز، حق‌الزحمه مریان و سایر هزینه‌های مرتبط در حد وظایف قانونی سازمان آموزش فنی و حرفه ای کشور برای سایر اقشار جامعه، از سوی آن سازمان تأمین می‌گردد. در صورتی که امکانات و ظرفیت‌های فنی سازمان آموزش فنی و حرفه ای پاسخگوی نیاز حرفه آموزی زندانیان نباشد، سازمان امکانات لازم را تأمین خواهد نمود.»

تحلیل:

اگر بخواهیم مواد فوق را تحت تحلیل قرار دهیم باید بگوییم، اولاً قانونگذار با تبیین چنین موادی در آیین نامه مذکور به دنبال ایجاد راهی در زمینه ی کارکردگرایی زندان بوده است و این کارکردگرایی را به عنوان برنامه ای در جهت توسعه کشور قرار داده است. اما در این مسیر به دنبال اجرایی نمودن اجباری سازی کار زندانیان نبوده است چرا که به نظر می‌رسد قانون گذار به مسائل حقوق بشری مبنی بر حق بر حقوق زندانی توجه خاصی داشته است. اما به طور کلی زندان‌ها را موظف نموده تا هر گونه زمینه را برای اشتغال زندانی فراهم آورند. اگر فرض کنیم مسئولین زندان با تکیه بر این قانون به جهت سازی شغل اجباری در زندان روی آورند قطعاً جنبه ی اجرایی قانون را دقیقاً رعایت

نموده اند می‌توانند تفکر تامین هزینه‌های اجباری زندانی مبنی بر تامین هزینه‌های غذا و رفاه بیشتر را در زندانی پیروانند.

حکم عقلی کار کردن در زندان

برای فهم دقیق حکم کار در زندان ضمن توضیحات فصل پیشین باید گفت از نظر فقهی انجام هر گونه فعالیتی که در راستای تحقق آرمان‌های اسلامی به خصوص جهاد در راستای ساخت حکومت و کشوری اسلامی باشد، واجب است. وجوب این مسئله نیز نه تنها از آرای فقهای اهل فن بلکه از دیدگاه مخاطبان خاص فقهی که دستی بر قلم دارند، مشخص و بدیهی است. تحلیل ما از وضعیت کار کردن زندان بدین گونه است که هر گونه سیستم کارگاهی که در زندان دایر شود نیاز به نیروی کار سالم دارد و از آنجایی که اکثر زندانیان موجود در زندان از تن و بدن سالمی برخوردار هستند پس حکم کار کردن آنان نیز مسجل است. چرا که هر کس سلامت لازم برای کار را داشته باشد باید برای بقای سیستمی که در آن زندگی می‌کند، تلاش نماید و از هر گونه قانون شکنی اجتناب ورزد. از آنجایی که بودن زندانی در زندان نیز تفهیم قانون به اوست می‌بایست از طریق سیستم کار با قانون بیشتر آشنا شده و سرگرم در کار از هر گونه تفکر جرم زایی فاصله بگیرد؛ چرا که «از زندان در منابع جرم شناسی به عنوان دانشگاه جرم آموزی نام برده شده است»^۱ پس برای اینکه زندانی را از هر گونه تفکر ناسالم که پیش از زندان داشته، دور کنیم، بهتر است که وی به کار بگماریم. البته این گماردن نباید صرفاً در سیستم کارگاهی ظالمانه باشد؛ بلکه باید دارای محیطی عاری از ظلم و ستم نسبت به دسترنج‌های زندانی بوده و درآمدهای ایشان با کسر هزینه‌هایی که برای بودجه عمومی دارد، به خانواده‌ی وی و خود او پرداخت شود و یا اینکه در یک صندوقی که می‌تواند از جانب سازمان زندان‌ها و از طریق تصویب قانونگذار ایجاد گردد، نگهداری شده و یا سرمایه‌گذاری شود. البته موضوعی که گفته شد، ایده‌ی خود نگارنده است که می‌تواند از سوی سازمان زندان‌ها

۱. رستمی تبریزی، لمیاء؛ نقش مرحله پاک‌گیری در پیشگیری از تکرار جرم با تکیه بر بزه‌کاری زنان، مجله:

مورد استفاده قرار گیرد.

البته حکم کار کردن در زندان تنها به این مسائل محدود نمی شود به طور مثال به فکر یکی از پژوهشگران در این زمینه اشاره می کنیم که بیان می دارد:

« محکومان به حبس، غالباً از نظر جسمی انسانهای سالمی هستند که از نیروی کار بهره مندند و زندانی کردن آنان به معنای تعطیلی نیروی کار است و این سرمایه عظیم ملی که همانا نیروی انسانی است این گونه به هدر می رود و از طرفی نگهداری هر زندانی با شرایط نسبتاً مناسب دارای هزینه بسیاری است. گسترش زندانها و افزایش آمار زندانیان و در پی آن هزینه های هنگفت بهداشتی، درمانی، غذایی و... هزینه های سنگینی است که بر دوش دولت و اجتماعی قرار می گیرد و تنها راه گریز از آن نیز توسل به اهداف پیشگیرانه و اتخاذ تدابیری برای جایگزینی زندان می باشد.»^۱

در پی همین مسئله می توان دیدگاه شرعی نسبت به این موضوع را نیز بررسی کرد. اولاً شرع زندان را برای گناهایی در نظر گرفته است که بسیار بزرگ بوده و راهی برای بازگشت از آن نباشد.^۲ دوماً شرع میزان را در حبس کردن فرد، بر چگونگی توبه یا عدم توبه مبتنی می کند^۳ اما در حالت عادی زندان در جامعه امروز زندان برای هر فردی که قانون را زیر پا بگذارد در نظر گرفته می شود^۴ که این مسئله خود باعث از بین رفتن نیروی کار در جامعه می شود.

البته در کتاب احکام زندان که جناب وائلی آن را به رشته ی تحریر درآورده است مسائلی از کار زندانی در زندان مطرح گشته است که هر آن جناب وائلی به چگونگی کار زندانی بر اساس شریعت اسلامی و همچنین قوانین مبتنی بر شرع و فقه پرداخته است. ضمن اینکه جنبه های ارزشی کار زندانی بدین گونه مطرح می سازد که هر زندانی با توجه به

۱. نورمحمدی، حسن؛ گزارش مطالعاتی: آسیب های زندان و مباحث شرعی موجود در زندان، اصلاح و

ترتیب خرداد ۱۳۸۸ - شماره ۸۵، ص ۷

۲. وائلی، احمد، احکام زندان، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲، ص ۲۱۰

۳. نراقی، مستند الشیعه، موسسه ال البيت، ۱۴۱۵، ص ۸۹

۴. خلیلی، عذرا؛ جایگاه زندان در اندیشه دینی، فقه و حقوق خانواده پاییز ۱۳۸۵ - شماره ۶۲، ۴۳ - ۹۰

ارزش انسانی خویش که در اسلام بر آن تاکید شده است، باید به کار گمارده شود اما وجوب کار زندانی بر تامین عایدات خانواده ی وی با توجه به وجوب جهاد مرد برای خانواده، بسیار حائز اهمیت می باشد^۱

البته با اینکه امروزه نظریه غالب در مورد کار زندانیان متکی بر الزامی و اجباری بودن کار زندانی است و توصیه های مجامع علمی بین المللی نیز بیشتر موارد در جهت اجباری بودن کار زندانیان صادر شده است و مع هذا در برخی از سیستم های کیفری برای رفع مشکلات ناشی از اجباری بودن کار برای زندانیان محکوم به حبسهای طویل المدت، امروزه سازمان زندانها در انجام وظایف محوله با تشخیص استعداد زندانی در صورت تمایل او به اشتغال به کار مناسب با توانایی ها و استعداد زندانی، انجام کار مناسب را با جلب رضایت زندانی به او محول می نمایند و بر این مبنا ضمن رعایت جلب نظر زندانی، نسبت به انجام کار در زمینه اجباری بودن کار در زندان فراهم خواهد شد. در حال حاضر سیستم حقوقی حاکم بر کار زندانیان در جمهوری اسلامی ایران به صورت تلفیقی از حق و تکلیف برای زندانیان است و بنظر میرسد که قانونگذار با اتخاذ این شیوه خواسته است برای جلب رغبت زندانی به انجام کار بدو آن را حق زندانی قرار داده باشد و سپس برای از بین بردن نقاط ضعف این شیوه در آیین نامه امور زندانها به شورای طبقه بندی زندان اختیار مطلق برای گماردن به کار محکومین را با توجه به استعداد و توانایی آنها واگذار کرده است^۲

دلایل کار اجباری زندانیان در زندان

از دلایل وجهه دادن به کار زندانی می توان موارد زیادی را مورد اشاره قرار داد که بارزترین آن آشنا کردن زندانی با شغل و یا کار ارزشمند اجتماعی است که می تواند وجهه و ارزش انسانی را در وی زنده کند. این امر هر چند به سادگی قابل انجام نیست و زمان

۱. وائلی، منبع پیشین، ص ۲۴۱

۲. ولیدی، محمد صالح. (۱۳۷۶) پیامدهای حرفه آموزی و اشتغال به کار زندانیان، نشریه دیدگاه های حقوق

قضایی، شماره ۸: ص ۱۵۰ تا ۱۶۷

بسیاری در عرصه‌ی کلان می‌طلبند اما می‌توان امید ایجاد یک تفکر بازگردانی زندانی به جامعه و همچنین تربیت یک نیروی کار ارزشمند را داشت.

این موضوع قطعاً از راه‌های دیگری نیز قابل فهم است بدین نحو که کار کردن زندانی می‌تواند به ادامه‌ی زندگی وی معنای خاصی ببخشد که شاید پیش از این حتی قابل زندانی شدن نیز با آن روی دیگر معنای زندگی آنان نبوده است.

در این باره می‌توان به قسمتی از یک پژوهش علمی اشاره کرد:

شغل یا پیشه، کاری است که در مقابل فرد یا حقوق منظمی انجام می‌شود، یعنی فعالیت فرد در یکی از نهادها و سازمان‌های دولتی یا خصوصی به صورت رسمی، قراردادی یا پیمانی به طوری-که فرد در-آمد منظم دریافت می‌کند.^۱

تعداد بیکاران در میان زندانیان بیش از نسبت مورد انتظار آنان در جامعه است. تحول اصلی در وضعیت شغلی زندانیان را در کسانی می‌توان دید که بیشتر از گروه شغلی مزد و حقوق -بگیر بخش خصوصی و کار-کنان مستقل-اند، زیرا بیش از ۲۵ درصد زندانیانی که حداقل یک بار زندان را تجربه کرده-اند، بر اثر زندان شغل خود را از دست داده-اند، اما باید توجه داشت که نسبت حقوق -بگیران بخش دولتی ۳۰ درصد از نسبت مورد انتظار است. با این حال، افراد به سوی مزد و حقوق -بگیری از بخش خصوصی کشیده می‌شوند که این خود هزینه ارتکاب مجدد جرم را کاهش می‌دهد.

عوامل اصلی موثر در این متغیر مدت حبس، سواد و اشتغال به صورت مزد و حقوق -بگیری بخش خصوصی است که با افزایش هر- کدام از دفعات از دست دادن شغل بر اثر زندان بیشتر می‌شود. زندان موجب می‌شود که زندانی پس از آزادی به سوی مشاغل گرایش یابد که حساسیت کمتری در مقابل زندان داشته باشند و همین به معنای کاهش هزینه ارتکاب مجدد جرم است.^۲

افرادی که از زندان آزاد می‌شوند باید تا مدت‌ها وقت خود را صرف حل

۱. گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۸). تجدد و تشخیص، جامعه و هویت شخصی در عصر جدید. ترجمه: ناصر،

موفقیان. چاپ اول. تهران: نشر نی، ص ۵۱۷

۲. عبدی، عباس. (۱۳۸۱). مجله جامعه‌شناسی ایران. دوره چهارم. شماره ۲

معضل-های مختلف بکنند که یکی از آن-ها مشکلات مالی و اقتصادی است، به طوری که برخی نیز به همین دلیل پای-شان به داخل زندان باز شده است. البته این آسیب-شناسی اجتماعی از اشتغال به عنوان یکی از معضل-های مهم یاد می-کند و در این باره می-گوید: دستگاه-های دولتی نیز برای دادن شغل از همه افراد گواهی سوء-پیشینه می-خواهند و این مانع موجب بیکاری پس از آزادی از زندان می-شود که فقر و در نهایت بزهکاری را به دنبال دارد. بنابراین توصیه می-شود که قانونی توسط نمایندگان مجلس نوشته شود که بندهای اصلاحی داشته باشد، مثلاً به فرد آزاد شده از زندان گواهی عدم سوء-پیشینه ارائه شود به این شرط که مثلاً اگر در مدت ۵ یا ۱۰ سال جرمی مرتکب نشدند این سوء-پیشینه بدون شرط شود^۱.

متغیر مهارت شغلی با گویه-های زیر مورد سنجش قرار گرفت:

- اگر در زندان حرفه خوبی داشته باشم می-توانم در بیرون شغل شرافت-مندانه‌ای کسب کنم.

- با مدارک فنی و حرفه-ای- که در زندان گرفتم می-توانم از وام زندانیان استفاده کرده و شغل مناسبی پیدا کنم.

-حرفه-آموزی د-ر زندان می-تواند اشتباه مرا جبران کند.

- با حرفه-آموزی و اشتغال در بیرون می-توانم از بیمه عمر استفاده کرده و نگران آینده خود و خانواده نباشم.

کار زندانی بابت تامین هزینه زندان

با نظر به سیاست گذاری‌های امور زندان‌ها می‌توان دریافت که از جمله اصلی‌ترین دلیل کار زندانیان تامین هزینه‌هایی است که برای نگهداری خود زندانی، صرف می‌شود. بدیهی است که زندان‌ها در تمام نظام‌های دنیا مستلزم صرف هزینه‌های بسیاری از قبیل تامین غذا، لباس، دارو، درمان و غیره از است که از جمله مهمترین حقوق انسانی است. اما

۱. یعقوبی، محمد، علمی، محمود، نقش عوامل خانوادگی و اجتماعی در بازگشت مجدد زندانیان به

همین موارد نیاز دارد که بدوجهی عظیمی از بیت‌المال به آن اختصاص داده شده و برای جلوگیری از تضییع حقوق بشری زندانیان حقوق آن‌ها تامین گردد.

البته این تامین هزینه‌ها برای زندان‌ها می‌توانست از طریق سازمان خصوصی‌سازی زندان‌ها انجام شود^۱ اما به دلیل عدم سرمایه‌گذاری‌های مناسب در این زمینه هنوز نمی‌توان به این موضوع امیدوار بود لکن اگر خصوصی‌سازی انجام شده و سرمایه‌های مناسب برای اشتغال زایی زندانیان با تاسیس کارگاه

به طور کلی جریان‌سازی در زندان‌ها مستلزم سرمایه‌گذاری مادی و معنوی است. بدین گونه که اگر سرمایه‌های معنوی نباشد قطعاً درونی‌سازی اجبار به کار در زندان نهادینه نمی‌گردد و اگر سرمایه مادی نباشد قطعاً اجبار از طریق قرار دادن زندانی در محیط کارهای کارگاهی به انجام نمی‌رسد.

البته در این موردها می‌توان تفکیک جنسیتی را نیز از بین برد و کار را چه برای زندانیان مرد و چه زندانیان زن نهادینه کرد. در این مورد می‌توان مصاحبه یکی از زندانیان زن که در یکی از مقالات حقوقی به انتشار رسیده توجه کرد:

« یک موقع‌هایی هم یکسری جلسات بود که زندان می‌گذاشت و من خیلی دوست داشتم و توش شرکت می‌کردم... آموزشی بود راجع به مهارت زندگی یا آموزش‌های فنی حرفه‌ای... من تو زندان قسمت کتابخانه کار می‌کردم... کلاس‌های زندان رو هم شرکت می‌کردم. خیلی برام خوب بود، ۱۳ تا مدرک گرفتم؛ خیاطی، قالیبافی، بافندگی، گلسر و توی کارگاه‌های خیاطی و دوزندگی هم کار کردم و به خاطر کارم پول گرفتم.»^۲

با توجه به مصاحبه‌ی فوق می‌توان تاثیر بسیرا شگرف کار بر زن زندانی را احساس کرد و به هر عنوان نهادینه کار کردن اجباری از طریق قرار دادن زندانی در فضای کار را امیدوار بود.

۱. کاویانی فر، ولی؛ مدیریت و آمار: خصوصی‌سازی در ایران و سازمان زندان‌ها: اساسنامه سازمان

خصوصی‌سازی، اصلاح و تربیت سال دوم، بهمن ۱۳۸۲ - شماره ۲۳، ص ۳۲ - ۳۴

۲. صادقی فسایی، سهیلا؛ میرحسینی، زهرا؛ تحلیل جامعه‌شناختی روایت زنان از زندان، پس از آزادی، زن

در توسعه و سیاست پاییز ۱۳۹۳ - شماره ۴۶، ص ۳۵۲

البته در باب هزینه‌ی زندان بحث‌های فراوانی وجود دارد که اجبار به کار زندانی عقلانی‌تر می‌کند از جمله این بحث‌ها می‌توان به مصاحبه از دو مقام مسئول که در سال‌های مختلف مصاحبه داشته‌اند اشاره نمود:

معاون اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم دادگستری کل استان چهارمحال و بختیاری گفت: در حال حاضر بیش از ۲۲۰ هزار نفر در زندانهای کشور می‌بینید که هزینه نگهداری هر یک از آنان از بودجه عمومی کشور سالیانه بطور میانگین بیش از ۵۰ میلیون تومان است.^۱

به گزارش واحد رسانه و اطلاع‌رسانی معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم دادگستری کل استان چهارمحال و بختیاری سید محمد موسوی، معاون اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم دادگستری در بخش جنوبی سیزدهمین نمایشگاه بزرگ کتاب استان چهارمحال و بختیاری با ارائه آماری از تخلفات انجام شده در جامعه، به بیان اهمیت برگزاری چنین جلساتی پرداخت و از دست‌اندرکاران برگزاری این جلسه قدردانی نمود.

وی به آمار زندانیان در ایران اشاره و اظهار کرد: در سال ۱۳۷۶ کشور ایران با داشتن یک و نیم میلیون پرونده و چهار هزار قاضی در دنیا از نظر تعداد پرونده‌ها نسبت به جمعیت و تعداد قضات نسبت به پرونده‌ها جزو کشورهای آخر بود؛ که امروزه نیاز به تخصیص بودجه لازم برای پیشگیری از وقوع جرم، ضروری به نظر می‌رسد و می‌بایست با آموزش‌های کافی و اطلاع‌رسانی‌های لازم، مشکلات جامعه را کاهش داد و در نتیجه این روند، در حال حاضر، آمار زندانیان کشور به ۲۳۰ هزار نفر رسیده است.

موسوی با ارائه آماری از زندانیان در کشورهای مختلف دنیا افزود: این در حالی است که آمار زندانیان در دنیا ۱۰ و نیم میلیون نفر و آمار زندانیان در آمریکا ۲ و نیم میلیون نفر است. به طور کلی کشور ایران از نظر تعداد زندانیان در دنیا رتبه هشتم را دارد و رتبه آخر، مختص به کشور دانمارک است که با ۶ میلیون نفر جمعیت، فقط هفت زندانی دارد.

1. <https://scpd.eadl.ir/news/> (هزینه نگهداری هر زندانی بطور میانگین بیش از ۵۰ میلیون تومان است)

وی خاطر نشان کرد: حضور این زندانیان در زندان، برای دولت هزینه‌هایی دارد بطوریکه در سال ۱۳۹۶ دولت برای تأمین امنیت، آب، برق، گاز، خوراک، پوشاک، بهداشت و... هر زندانی حدود ۵۳ میلیون تومان هزینه نموده است.^۱

البته مصاحبه فوق در سال ۱۳۹۷ انجام شده بود که مقدار تورم با امسال که ۱۴۰۱ می‌باشد، بسیار متفاوت است به طوری که در مصاحبه‌ای دیگر که امسال انجام شده هزینه‌های نگهداری زندانی طور دیگری بیان شده است که به آن می‌پردازیم:

سردار حاجیان سخنگوی فراجا در مصاحبه‌ای اعلام داشت برای نگهداری هر سارق در زندان، ماهانه به صورت میانگین ۱۰ میلیون تومان هزینه می‌کنیم.^۲ مصاحبه‌ی فوق نیز مربوط به سال ۱۴۰۱ می‌باشد که با یک حساب سرانگشتی میزان هزینه‌ای که هر زندانی با توجه به این تورم‌ها دارد چقدر است و تا چه حد می‌تواند به اقتصاد کشور صدمه وارد کند.

همچنین در یکی از پژوهش‌هایی که در سال‌های پیش انجام شده است به برخی از جنبه‌های هزینه‌های زندانی اشاره شده است که تا حدودی می‌توان متوجه شد که به دنبال راهی برای تأمین هزینه‌ها به وسیله‌ی خود زندانی است:

میانگین سنی زندانیان در جهان معمولاً بین ۲۰ تا ۵۰ سال است که سن فعالیت و کارآمدی است (همت زاده، ۵۰). نیروی انسانی در این سن، اقتصادی‌ترین نیروی اجتماعی است. در سال ۱۳۸۹، هزینه نگهداری هر زندانی ماهی ۱۲۰ هزار تومان بوده است که این رقم با افزودن هزینه پرسنل انتظامی دستگاه قضایی، ساختمان‌ها، خودروها و سایر موارد چندبرابر می‌شود (همان). براین اساس، در سطح خرد نیز فقر خانواده زندانی را به دنبال دارد.^۳

-
1. <https://scpd.eadl.ir/news/> (هزینه نگهداری هر زندانی بطور میانگین بیش از ۵۰ میلیون تومان است)؛ زمان درج خبر در سایت: ۱۳۹۷؛ زمان بازدید از سایت جهت مطالعه: ۱۴۰۱
  2. <https://www.hamshahrionline.ir/news/703023> (نگهداری یک سارق در زندان ماهانه ۱۰ میلیون هزینه دارد)؛ تاریخ درج خبر در سایت: شهریور ۱۴۰۱؛ تاریخ مطالعه خبر: مهر ۱۴۰۱
  ۳. باقی، عمادالدین، موسوی، میرطاهر؛ پیامدهای زندانی شدن بر خانواده زندانیان، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، شماره ۶، ۱۳۹۶، ص ۵۲۹

باید برای کار زندانیان باید دستمزد عادلانه در نظر گرفته شود تا زندانیان بتوانند قسمتی از درآمد خود برای نیازهای ضروری خود و قسمتی را به عائله تحت تکفل خود بپردازند و بقیه را برای هنگام خروج از زندان پس انداز نمایند. به موجب ماده ۱۴۷ الی ۱۵۰ آیین نامه سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب ۱۳۸۴ مزد روزانه زندانیان بوسیله بنگاه تعاون و صنایع زندانیان با توجه به درجه مهارت هر یک از زندانیان و میزان و نوع کاری که انجام می‌دهند تعیین می‌گردند. به علاوه در آمد حاصل از کار زندانیان به شرح زیر تقسیم خواهد شد ۱: پنجاه درصد از مزد ماهانه کار زندانی به حساب بانکی سرپرست موقت عائله تحت تکفل زندانی واریز می‌گردد و در صورتی که زندانی فاقد عائله باشد این مبلغ به حساب خود او واریز می‌گردد. ۲: بیست و پنج درصد از آن به حساب زندانی واریز میشود و در وقت آزادی آن را دریافت می‌کند. ۳: بیست درصد از آن به حساب خود زندانی برای رفع نیازهای ضروری پرداخت میشود. ۴: پنج درصد از آن برای جبران حوادث ناشی از کار اختصاص داده می‌شود. ۵: نحوه جبران خسارت ناشی از حوادث کار در زندان به موجب ماده ۱۵۰ آیین نامه سازمان زندان‌ها و مؤسسات صنعتی، کشاورزی و خدماتی مکلف اند کلیه مقررات ایمنی، حفاظتی، بهداشتی را در برابر ضوابط قانونی رعایت نمایند و در صورت بروز حوادث ناشی از کار در مؤسسات مذکور که زندانیان در آنجا مشغول بکار می‌باشند خسارت وارده به زندانیان، از محل پنج درصد درآمد کار زندانی که بدین منظور اختصاص یافته است پرداخت خواهد شد.

نحوه جبران خساراتی که زندانیان به اموال زندان وارد می‌آورند.^۱ به موجب ماده ۱۸۶ مصوب ۱۳۸۴ آیین نامه سازمان زندانها هرگاه زندانی به صورت غیر عمدی خساراتی به اموال زندان وارد کند مکلف است که آن را جبران کند^۲

به هر حال آنطور که به نظر می‌آید اگر اجباری بر زندانی نباشد شاید به هیچ عنوان در صدد جبران خسارت‌هایی که به دیگران وارد کرده و یا هزینه‌هایی که با خطاهای

۱. عبداللہی و علیدوست، ۱۳۹۰: ۲۹

۲. عبداللہی، علی اکبر؛ علیدوست، اکرم. (۱۳۹۰) پیامدهای حرفه آموزی و اشتغال به کار زندانیان، نشریه

اصلاح و تربیت، شماره ۱۱۰: ص ۲۴ تا ۲۹

خود به دولت و زندان‌ها وارد می‌کند، بر نیاید به همین دلیل اجبار در این موارد بسیار می‌تواند کار ساز باشد.

کار اجباری زندانی بابت جبران ضرر و زیان

زمانی که فردی به دلیل ارتکاب جرم و یا با وارد آوردن ضرر و زیان به فردی دیگر محکوم به حبس می‌شود قطعاً صرف زندانی شدن نمی‌تواند جبران خسارت‌ها باشد چرا که هر گونه خسارتی ثابت می‌ماند تا اینکه به روش مالی یا معنوی جبران گردد. اگر فرض کنیم برای جبران زیان‌هایی که از طریق جرم ارتکاب یافته به عموم و جامعه وارد می‌شود، فقط به زندانی شدن فرد مجرم بسنده شود، قطعاً ضررهای مالی ناشی از جرم باقی می‌ماند و همچنین غیر از این مسئله برای نگهداری خود زندانی در زندان هزینه‌هایی صرف می‌شود که به نظر نگارنده خسارت‌های مالی وارده به جامعه را بیشتر می‌کند چرا که جامعه علاوه بر از دست دادن یک نیروی کار باید از کارکرد دیگر نیروی کارهای ازاد در جامعه کسر کرده و برای هزینه‌های زندانی خرج کند. این موضوع به گونه‌ای بدیهی است که با کوچکترین احتسابی می‌توان متوجهش شد.

البته در این مورد می‌توان بدین گونه به بحث و بررسی پرداخت که اجبار به کار در زندان یا می‌تواند در راستای کیفر باشد و یا در راستای اصلاح و تربیت. این امر اگر در قالب کیفر باشد باید جنبه‌ی اجباری آن بیشتر گردد به طوری که زندانی همواره در ساعتی مشخص از روز خود را در محیط و فضای کار ببیند و برای تضمین هزینه‌های خویش راهی به جز کار کردن و مشغول شدن به کار در کارگاه داخل زندان نداشته باشد.

اگر این امر در قالب اصلاح و تربیت باشد باید به قدری تشویق‌های مربوط به آن زیاد بوده و برنامه‌های فرهنگی مربوط به آن برنامه ریزی شده باشد که به نوع اجبار درونی در زندانی برای رسیدن به شادابی سعادت ایجاد نماید.

تقسیم بندی فوق با توجه به استدلال‌های ما در جریان پژوهش به وجود آمده است و همواره فرضیه ما بر همین استوار است.

در همین رابطه می‌توان کار به عنوان کیفر در بحث اجبار را بیشتر مد نظر قرار داد

چنانکه « امور جایگزین حبس به عنوان کیفر بهتر جواب خواهد گرفت»^۱
چنین دیدگاهی بهتر است بیشتر از پیش مد نظر قرار گیرد تا بتوان جهش زندان‌ها به سوی کارورزی، کارآموزی و کارگاه محوری تسریع بخشید.

نسبت سنجی کرامت انسانی و کار اجباری

بر اساس ماده یک قانون راجع به وادار نمودن محبوسین غیرسیاسی به کار مصوب ۱۳۱۴ مجلس شورای ملی، اشخاصی که در نتیجه ارتکاب جرائم عادی (غیرسیاسی) محکوم به حبس شده یا بشوند و لااقل یک ثلث از مدت حبس درباره آنان اجرا شده ممکن است نسبت به بقیه مدت حبس در موسسات فلاحتی یا صنعتی وادار به کار و تحت حفاظت قرار داده شوند به شرایط ذیل^۲:

۱- رضایت محبوس، جز در مورد محکومین به حبس یا کار اجباری که در مورد آنها رضایت شرط نیست.

۲- در صورتی که محبوس خطرناک به جامعه یعنی مجرم بالطبع یا بالحرافه یا بالعاده تشخیص نشود.

ماده ۴ قانون مذکور در بیان پرداخت اجرت به زندانیان شاغل مقرر داشته است که در موسساتی که محبوس مشغول کار می شود باید موسسه اجرت عمل محبوس را مثل سایر افراد بدهد که صرف معیشت خود و کسانی که تکفل معاش آنها بر عهده محبوس است بشود و در صورتی که اجرت او راند بر معیشت خود و کسانش باشد زائد برای محبوس در صندوق موسسه ضبط می شود که در موقع استخلاص به او مسترد شود.

برابر آیین نامه کار محبوسین مصوب ۱۳۷۲ و اصلاحات بعدی آن، در هر یک از شهرستان ها که شعبه بنگاه تربیت زندانیان تشکیل شود بنگاهی بنام بنگاه کار زندانیان مرکب از نمایندگان وزارت کشور و دادستان محل و رییس زندان محل و نماینده بنگاه تربیت زندانیان تشکیل گردیده و مامور اجرای مقررات این آیین نامه خواهد بود.

۱. بیگی، جمال؛ بخش اول مقالات و پژوهشهای حقوقی: در آمدی بر خدمات عمومی به عنوان کیفر اجتماعی (مطالعه تطبیقی)، کانون وکلای دادگستری دوره جدید؛ پاییز ۱۳۸۷ - شماره ۱۱، ص ۲ - ۳۴

2. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/121103>

- برای حفظ کرامات انسانی زندانیان، قانونگذار تمهیداتی نیز اندیشیده است:^۱
- ✓ بنگاه می تواند برای زندانیانی که به کار گمارده می شوند لباس کارگری به خرج خود تهیه و در ساعات کار در دسترس آنها بگذارد.
  - ✓ بنگاه کار زندانیان موظف است به خرج خود وسایل تفریح و سرگرمی و اصلاح اخلاق زندانیان را فراهم سازد.
  - ✓ در ماده ۶ قانون اقدامات تامینی مصوب سال ۱۳۳۹ آمده است که هر گاه کسی مرتکب جنحه یا جنایت گردد که مجازات قانونی آن حبس باشد دادگاه می تواند ضمن حکم مجازات با توجه به شرایط مقرر در ذیل ماده فوق، مجازات معین در باره او را بلا اجرا گذاشته و دستور نگهداری او را در یک کارگاه کشاورزی یا صنعتی برای مدت نامعینی بدهد.
  - ✓ کارگاه های کشاورزی و صنعتی باید فقط مخصوص این دسته از مجرمین بوده و مجهز به وسایل لازمه برای آموزش کار باشد.
  - ✓ در کارگاه های کشاورزی یا صنعتی، هر محکوم به حرفه ای که استعداد آن را دارد گمارده شده و کارآموزی می نماید به نحوی که قادر باشد بعد از خروج از زندان با اشتغال بدان شغل یا حرفه زندگی مادی خود را تامین نماید این آموزش باید طوری باشد که ساختمان فکری و جسمی و مخصوصا اطلاعات دیگر حرفه ای مجرم را تکمیل نماید.
  - ✓ حسب بند ب ماده ۱۹۰ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، وزیر دادگستری موظف است نسبت به تهیه آیین نامه کار زندانیان با اولویت حرفه آموزشی مناسب اقدام کند به نحوی که پس از اتمام دوره محکومیت آنها ضمن ارایه تادیه اشتغال، امکان حذف سوپیشینه و حضور موثر آنها در جامعه فراهم گردد.
  - ✓ میزان دستمزد زندانیان شاغل و چگونگی پرداخت آن وفق مقررات فصل پنجم آیین نامه اجرایی سازمان زندانها و اقدامات تامینی و تربیتی کشور به تناسب درجه مهارت و کاردانی هر یک از آنان و میزان و نوع کاری که انجام می دهند تعیین می گردد.
  - ✓ ساعت کار زندانیان شاغل ۸ ساعت در روز بوده که در صورت تمایل زندانی با

1. <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1661504>

موافقت مرکز مربوط تا سقف چهار ساعت دیگر نیز قابل افزایش است و زندانیان شاغل می توانند در اوقات فراغت خود به کارهای هنری بپردازند.

✓ سازمان زندان ها و اقدامات تامینی و تربیتی کشور موظف است در جهت رعایت نکات ایمنی کار از سوی زندانیان شاغل و کارآموز و مسئولان مربوط، ترتیبات لازم برای توجیه و آشنا سازی زندانیان شاغل و کارآموز نسبت به مقررات بهداشت حرفه ای و حفاظت ایمنی کار را فراهم نماید.

✓ مسئولان کارگاه ها و موسسات محل اشتغال به کار و حرفه آموزی زندانیان با کارشناسان بهداشت حرفه ای و ایمنی کار و همچنین بازرسان حوزه معاونت امور اشتغال، خودکفایی و حرفه آموزی سازمان همکاری لازم را به عمل خواهند آورد. (مواد ۷، ۸ و آیین نامه).

✓ ساعات کار و استراحت زندانیان در موسسات صنعتی، کشاورزی و خدماتی داخل یا خارج زندان با توجه به موقعیت محل و نوع و کیفیت کار و با رعایت فصل دوم از بخش دوم این آیین نامه از طرف رئیس کارگاه یا موسسه مربوطه با هماهنگی رئیس زندان تعیین و به مورد اجرا گذارده می شود (از مواد ۱۲۰ تا ۱۲۲ آیین نامه).

نتیجه گیری

حق اشتغال برای زندانی از مباحث فقهی و حقوقی مربوط به حقوق زندانی و درباره حق اشتغال زندانیان بحث می‌کند. با وجود این که در مورد اشتغال زندانی، نص وجود ندارد، اما به دو صورت می‌توان این بحث را مطرح کرد: اینکه آیا جایز است یا واجب است که دولت به زندانی کار بدهد و آیا این حق زندانی است که هر وقت خواست از دولت کار بخواهد. همچنین تحقیق و بررسی‌های انجام شده نشانگر آن است که مطالب و مباحث پراکنده از نظرات و اعتقاد صاحب نظران و اندیشه مندان وجود دارد که به صورت کلی و خوب کار اجباری برای زندانیان را پذیرفته اند اما هر کدام دلایل آن را یک چیز عنوان نموده اند، در بعضی از مباحث مانند اصلاح و تربیت و بعضی جبران هزینه‌ها دیده می‌شود که بیشترین وجه اشتراک را در بین نظرات دارد بنابراین با تحلیل و استنباط نظرات می‌توان دریافت که اختلاف اساسی در مورد کار اجباری وجود ندارد و کار و اشتغال فکر و روح و جسم زندانی را از رنج به دور می‌کند. ما در این پژوهش تحلیل کردیم که اجبار کردن زندانی به کار هیچ نهدی و نظر منفی از جانب دین و شریعت و قوانین موضوعه نمی‌تواند باشد و حتی می‌توان آن از طریق تدوین قوانین امری درست تلقی کرد.

همچنین این نکته به اثبات رسیده که همه‌ی انسان‌ها از جمله زندانیان، از کرامت ذاتی برخوردارند و ارتکاب جرم، عاملی برای از دست رفتن کرامت ذاتی آن‌ها نمی‌شود که راه کارهای حفظ و اعمال کرامت انسانی در زندان‌ها بررسی و پیشنهادهایی در این حوزه ارائه شد. بدین ترتیب که ابتدا باید ضمن اجرای دقیق قوانین و مقررات موجود که به حمایت از کرامت و منزلت زندانیان می‌پردازد، نسبت به اصلاح این قوانین و تدوین مقررات جدید به نفع زندانیان اقدام گردد. هم‌چنین لازم است در تعامل با زندانیان، به کرامت و حیثیت آنان توجه شود گرچه حفظ کرامت انسانی در بهره‌گیری و اشتغال زندانیان نباید مجازاتی که قانونگذار برای هر زندانی تعیین کرده را تحت الشعاع خود درآورد.

فهرست منابع

القرآن الکریم

۱. ابن ابی شیبہ، المصنف (وفات ۲۳۵ هـ)، هند، دار السلفیہ.
۲. ابن اثیر، مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد، النہایہ فی الغریب الحدیث، تحقیق طاهر احمد. الزاوی، محمود محمد الطامی، بیروت، بی تا، المکتبہ العلمیہ.
۳. ابن حزم (وفات ۴۵۵ هـ)، محلی، جلد اول، بیروت، بی تا.
۴. ابن طباطبای، تاریخ فخری در آداب ملکداری و دولت اسلامی، ۱۳۵۰، ترجمه محمد وحید گلپایگانی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۵. ابن عابدین، (وفات ۱۲۵۲ هـ)، ردالمختار علی الدر المختار، بیروت.
۶. ابن عباس، عبدالله، تنویر المقیاس، ۱۴۰۶ ق، در حاشیه در المنتور، بیروت، دار المعرفه.
۷. ابن عربی، ابوبکر محمد بن عبدالله، ۱۳۹۸ ق، احکام القرآن، بیروت، دار احیاء الکتب العربیہ.
۸. ابن قدامه، ابومحمد عبدالله بن احمد بن محمد بن قدامه مقدسی (وفات ۵۴۱ هـ)، بیروت، عالم الکتب.
۹. ابن منظور، محمد بن مکرم افریقی (وفات ۷۱۱ هـ)، لسان العرب، قم، ادب الحوزه.
۱۰. ابن نجار، محمد بن احمد فتوحی مشهور به ابن نجار (وفات ۹۷۲ هـ)، منتهی الارادات فی جمع المقنع مع تنقیح و زیادات، قاهره، مکتبہ دارالمعرفه.
۱۱. ابن همام حنفی (وفات ۶۸۱ هـ)، بیروت دار احیاء التراث العربی. - ابو یوسف (وفات ۱۸۲ هـ)، الخراج، بیروت، دارالمعرفه.
۱۲. احمد بن حسین بن علی (وفات ۴۵۸ هـ)، سنن الکبری، بیروت، دارالمعرفه. - احمد بن حنبل (وفات ۲۴۱ هـ)، مسند، بیروت، دارالفکر.
۱۳. احمد، محمد بن عبد الله، حکم الحبس فی الشریعہ الاسلامیہ، ۱۴۰۴ هـ. ق، ریاض، مکتبہ الرشد.
۱۴. اسماعیل بن موسی بن جعفر (ع)، الجعفریات، به روایت محمد بن محمد اشعث کوفی، چاپ سنگی، انتشارات اسلامی.

۱۵. اصبحی، مالک بن انس، المدونه الكبرى، به روایت سحنون بن سعید تنوحی (وفات ۲۴۰هـ).
از عبدالرحمن بن قاسم از مالک بن انس، دار صادر، بیروت (۱۳۰۱ هـ)، دائره المعارف جلد نهم،
بیروت
۱۶. البستانی، بطرس، (وفات دارالمعرفه، بیتا-
۱۷. الخمينی، الامام السيد روح الله، (وفات ۱۴۰۹ هـ)، تحرير الوسيله قم، جامعه مدرسین.
۱۸. الخمينی، الامام السيد روح الله، رساله نوین، ۱۳۶۰، ترجمه و توضیح عبدالکریم بی آزار
شیرازی، تهران انجام کتاب.
۱۹. السیوطی، جلال الدین، الدر المنثور، ۱۳۷۷ هـ ق، تهران، المکتبه المرتضویه.
۲۰. آخوندی، محمود، آیین دادرسی کیفری، ۱۳۶۸، جلد سوم، انتشارات وزارت فرهنگ و
ارشاد اسلامی
۲۱. آشوری، محمد، جایگزین‌های زندان یا مجازات‌های بینابین، ۱۳۸۲، چاپ اول، تهران، نشر
گرایش
۲۲. آنسل، مارک، دفاع اجتماعی، ۱۳۷۵، ترجمه محمد آشوری و علی حسین نجفی ابرند
آبادی، چاپ دوم، دانشگاه تهران.
۲۳. آیین نامه زندانها و بازداشتگاهها مصوب ۱۳۴۷
۲۴. آیین نامه قانون و مقررات اجرایی سازمان زندانها - جدید
۲۵. آیین نامه مقررات زندانهای جمهوری اسلامی ایران - جدید
۲۶. باهری، محمد، حقوق جزای عمومی، پلی کپی دانشگاه تهران، ۱۳۴۷ - ۱۳۴۶
۲۷. بحرانی، هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، ۱۳۶۳، قم، اسماعیلیان. - بولک، برنارد، کیفر
شناسی، ۱۳۷۲، ترجمه دکتر حسین نجفی ابرند آبادی، چاپ اول، انتشارات مجد.
۲۸. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، ۱۳۷۴، چاپ هفتم، انتشارات گنج
دانش.
۲۹. حسینی شیرازی، آیت الله العظمی سید محمد، حقوق زندانی در اسلام، ۱۳۸۴، مترجم دکتر
مصطفی فصائلی، چاپخانه مهر، مؤسسه انتشاراتی امام عصر (عج)
۳۰. حکمت، سعید، روانشناسی جنایی، ۱۳۶۶، تهران.
۳۱. خلاصه مقالات دومین همایش سراسری علمی

۳۲. تخصصی «زندان، مجازات یا اصلاح»، دیماه ۱۳۷۸، چاپ اول، دبیرخانه دومین همایش مرکز آموزشی و پژوهشی سازمان زندانها.
۳۳. خوانساری، سید احمد، (وفات ۱۴۰۵ ه)، جامع المدارك تهران، نشر مکتبه الصدوق.
۳۴. خوئی، سید ابو القاسم، (وفات ۱۳۷۱ ش)، معجم رجال الحدیث بیروت، دار الزهراء
۳۵. دانش، تاج زمان، اصول علم زندانها، بهمن ۱۳۴۸، انتشارات دانشگاه تهران.
۳۶. دانش، تاج زمان، حقوق زندانیان و علم زندانیان، شهریور ۱۳۷۲، انتشارات دانشگاه تهران.
۳۷. دانش، تاج زمان، کیفر شناسی یا علم زندانها، ۱۳۵۱، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۳۸. راوندی، مرتضی، سیر قانون و دادگستری در ایران، ۱۳۶۸، نشر چشمه.
۳۹. رفیعی، احمد رضا، حبس و حقوق زندانیان در اسلام، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد، مدرسه عالی مطهری، سال ۶۸ ۶۹
۴۰. ژرژ، بیکاک، جرم شناسی، ۱۳۷۰، ترجمه دکتر ابرند آبادی، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
۴۱. ساکت، محمد حسین، نهاد دادرسی در اسلام، ۱۳۶۱، انتشارات آستان قدس رضوی.
۴۲. شاهرودی، آیت الله العظمی محمود، اصلاح سیاستهای کیفری در قبال زندان و مجازاتهای جایگزین، ۱۳۸۳، چاپ اول، تهران، مرکز مطبوعات و انتشارات
۴۳. شمس، علی، پژوهشی در باره زندانبانی اسلامی، مرداد ۱۳۷۵، اداره کل زندانها و اقدامات تأمینی و تربیتی استان خراسان.
۴۴. شمس، علی، حقوق زندانیان در مقررات داخلی و بین المللی، ۱۳۸۲، چاپ دوم، انتشارات راه تربیت
۴۵. شمس، علی، مقدمه ای بر جامعه شناسی زندان، ۱۳۸۲، چاپ اول، تهران، انتشارات راه تربیت.
۴۶. صبحی، صالح، النظم الاسلامیه، دارالعلم للملایین، بیروت
۴۷. صلاحی، جاوید، کیفر شناسی، ۱۳۵۲، چاپ نخست، انتشارات آرش، چاپخانه حیدری. - صنعانی، عبدالرزاق، (وفات ۲۱۱ ه)، مصنف
۴۸. عبدالرزاق بیروت، الکتبه الاسلامیه

۴۹. عباچی، مریم، حقوق کیفری اطفال (در اسناد سازمان ملل متحد)، ۱۳۸۰، چاپ نخست، انتشارات معجد
۵۰. موسوی تومتری، سید افشین، حبس و توقیف غیر قانونی در حقوق کیفری ایران، ۱۳۸۰، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی
۵۱. میر محمدی، ابو الفضل، زندان و زندانی از دیدگاه اسلام، ۱۳۷۲، ترجمه ناصر باقری بیرمندی، انتشارات تبلیغات اسلامی
۵۲. ناسخیان، حمید، موارد حبس و مبان‌های آن در فقه اسلامی، شماره ۶۹، مرداد و شهریور ۱۳۸۷، سال دوازدهم، ماهنامه حقوق فرهنگی و اجتماعی
۵۳. نوری، رضا، بازداشت موقت در قانون آیین دادرسی کیفری و دادگاه‌های عمومی و انقلاب، ماهنامه شماره ۲۳، سال چهارم، آذر و دی ۱۳۷۹
۵۴. وائلی، احمد، احکام زندان در اسلام، ۱۳۶۲، ترجمه محمد حسین بکایی، چاپ دوم، نشر فرهنگ اسلامی
۵۵. ولیدی، محمد صالح، نقش تعدیل کننده تعلیق مراقبتی با عنوان کیفر، شماره ۲۳، سال چهارم، آذر و دی، مجله بازداشت موقت در قانون آیین دادرسی کیفری - هندی، متقی، (وفات ۹۷۵ هـ)، کنز العمال، بیروت، مؤسسه الرساله.
۵۶. هومن، احمد، زندان و زندانیان یا رژیم پنی تانسیر، اسفند ماه ۱۳۳۹، انتشارات دانشگاه تهران.